

Наконечная Н.В., Щурко У.В. Противодействие финансовым преступлениям как предпосылка формирования эффективной системы финансовой безопасности

Рассмотрены причины и последствия финансовых злоупотреблений, учитывая их влияние на экономическую безопасность государства. Проанализированы меры противодействия тенизации и иллегализации экономики и предложены пути решения проблемы.

Ключевые слова: *противодействие финансовым преступлениям, экономическая безопасность государства, система финансовой безопасности.*

Nakonechna N.V., Shchurko U.V. Counteracting financial crimes as a prerequisite of establishing an efficient system of financial security

The article deals with the causes and consequences of fraud because of their impact on the economic security of the state. The countermeasures of shadowing and illegalization of economy are analyzed, and the ways of solving the problems are offered.

Key words: *countering financial crimes, economic security of the state, the system of financial security.*

Стаття надійшла 28 березня 2013 р.

УДК 338.242

Д.О. Остапчук

**ФОРМУВАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Досліджуються методологічні основи економічної безпеки держави. Система національної економічної безпеки аналізується з позицій нелінійності та складності економічних процесів. Обґрунтовується необхідність розширення категоріального апарату економічної безпеки такими поняттями, як «синергетичний ризик», «синергетична загроза», «синергетичний ефект».

Ключові слова: *система економічної безпеки держави, система економічних зароз, синергетична економіка, синергетичний ефект, синергетичний ризик, синергетична загроза, зона синергетичного ефекту.*

Постановка проблеми. Глобалізація, взаємозалежність економік та суспільств, яка постійно посилюється, виникнення нових загроз безпеці держав суттєво зменшили актуальність лінійного підходу, зорієнтованого на один вимір. Світове суспільство стало незворотно взаємозалежним, у ньому постійно пересуваються робоча сила, ідеї, товари і ресурси. В такому світі необхідна нова культура безпеки, яка проходить крізь кордони.

Тому більш як раніше відчувається потреба в перспективному багатовимірному підході, який можна застосувати як до концептуального відпрацювання, так і до скоординованих практичних дій. Імперативами, що визначають перспективу розвитку системи безпеки, є «довіра», «співробітництво», «взаємодія», «взаємозалежність», «попередження», «прогноз» як глобальні стратегії розбудови системи безпеки в сучасному світі. Вказані категорії становлять предмет дослідження синергетики і термінологічно окреслюють особливий феномен – синергетичний потенціал світових економічних і суспільних процесів, які за своєю природою є динамічними, нелінійними, когерентними.

Попередження і прогнозування небезпек за допомогою традиційних моделей, побудованих на аналізі рівноважних станів, сьогодні вже не повною мірою заслуговують довіри. Необхідно переходити до моделей, націлених на опис нерівноважних процесів, які використовують апарат нелінійної динаміки, синергетики.

Стан дослідження. Проблеми економічної безпеки досліджуються в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: З. Варналія, О. Власюка, Б. Губського, В. Загашвілі, В. Сенчагова, А. Сухорукова та ін.

Ідеї синергетики стосовно дослідження економічних систем знайшли істотний розвиток у працях В.-Б. Занга [1], Е. Петерса, Т. Пу, В. Євстігнеєва, А. Мяснікова [2], Б. Кузнецова [3, 4]. Внаслідок цього активно розвивається новітній науковий напрямок економічної науки – синергетична економіка, в межах якого вивчаються специфічні («синергетичні») ефекти взаємодії і взаємовпливу різних економічних факторів.

У вітчизняній науковій економічній літературі за даною тематикою заслуговують на увагу праці А. Гальчинського, С. Єрохіна, М. Ожевана, В. Плаксина [5, 6], А. Сухорукова [7], Д. Чистиліна.

Однак, зважаючи на вже існуючі теоретичні дослідження в царині застосування ідей синергетики у сфері економіки, в сучасній вітчизняній науковій літературі існує дефіцит нових теоретичних напрацювань з питань дослідження синергетичної природи процесу забезпечення економічної безпеки держави. Визначення системи заходів щодо нейтралізації економічних загроз потребує врахування ефектів, що виникають внаслідок їх одночасного співіснування, взаємодії, взаємовпливу, іншими словами, синергії. Тому теорія економічної безпеки потребує розширення проблемного кола досліджень, доопрацювання із врахуванням саме таких ефектів, що пов'язані з нелінійною взаємодією різних загроз і ризиків економічній безпеці держави.

Мета статті – пояснити нелінійну, динамічну природу економічної безпеки держави на засадах синергетики.

Виклад основних положень. Швидке поширення ідей синергетики в економічній сфері було спричинено виникненням викликів та

загроз класичним уявленням економічної теорії [3]. Однак ідеї та принципи синергетичної концепції ще не знайшли широкого застосування в теорії і практиці національної економічної безпеки. Тому ключовим завданням статті постає розвиток синергетичної концепції економічної безпеки держави.

Конструктивне розв'язання поставлених завдань потребує чіткої визначеності понятійно-термінологічного апарату в смисловому полі проблем економічної безпеки. Дослідженню насамперед підлягають такі деструктивні фактори, як ризик і загроза.

Задля вироблення науковцями ефективних економічних рішень економічні загрози вивчаються і класифікуються за різними ознаками, що дає змогу швидкої ідентифікації, моніторингу та оцінки ступеня загрози. Однак це лише необхідна умова. Ефективність системи економічної безпеки, на нашу думку, визначається тим, наскільки потужним потенціалом вона володіє для реагування не на окремі загрози, які стають провідними у певних часових проміжках, а на економічну ситуацію, яка є продуктом спільної дії системи загроз. Цим зумовлюється необхідність класифікації і аналізу загроз економічній безпеці з огляду на той факт, що вони утворюють цілісну систему, яка є динамічною, нестабільною, відкритою, з нелінійними зв'язками між окремими складовими (загрозами), а тому за ключовими ознаками є синергетичною.

Зважаючи на об'єктивність існування особливих, синергетичних ефектів, що виникають внаслідок взаємодії загроз і ризиків різного походження і впливають на стан національної економіки, зроблено спробу розширити методологічний апарат дослідження поняттями та інструментами синергетики. Основними серед них вважають: синергетичний ефект, синергетичний ризик, синергетична загроза.

Невикористаний потенціал конструктивного реагування на виклики і загрози економічній безпеці пов'язується з об'єктивним існуванням синергетичного ефекту, який є продуктом взаємодії різних економічних загроз.

Синергетичний ефект розглядається як «ядерний компонент» будь-якої економічної системи, в тому числі й системи економічних загроз. Тому якість системи економічної безпеки ототожнюється з її здатністю адекватно реагувати на так звану «синергетичну загрозу», що являє собою результат спільної дії потенційних і реальних загроз у конкретних соціально-економічних умовах. За визначенням А. Мяснікова, синергетичний ефект в економіці – це результат кооперативної взаємодії елементів економічної системи, що призводить до зміни якісного складу економіки та траєкторії її розвитку, тобто втримання економіки на стійкій траєкторії розвитку, незважаючи на екзогенні шоки та ендогенні флуктуації [2].

Поняття «синергетична загроза» походить від поняття «синергетичний ризик». Вітчизняний учений професор В.І. Плаксін запропонував концептуальний базис синергетичного ризику економічної системи (ЕС), вихідні положення методології механізму формування синергетичної ефективності системи [5]. Згідно з висунутою науковою гіпотезою синергетичний потенціал системи визначає її синергетичну ефективність, яка на практиці знижується синергетичним ризиком.

Найголовнішим у цьому підході є те, що ризик розглядається як інтегральна величина всієї величини об'єму результату економічної системи (Сх), яка в загальному вигляді представлена так:

$$PC = f(Cx),$$

де PC – величина ризику економічної системи;
 Cx – величина об'єму результату економічної системи.

Синергетичний ризик економічної системи представлений авторами роботи [6] у вигляді такої математичної моделі:

$$O_{PC} = \sum O_{Pi} * K_{Bri},$$

де O_{Pi} – величина ризику потенціалу і-підсистеми всієї системи господарювання, грн;
 K_{Bri} – коефіцієнт ступеня впливу (+, -) ризику потенціалу і-підсистеми на синергетичний ризик всієї господарської системи;
 n – кількість ризикоформуєвальних підсистем господарської системи.

При цьому йдеться про кількісне вимірювання ризику.

Синергетичний ризик обумовлений синергетичним ефектом ЕС, він якісно і кількісно пов'язаний із цим показником. Останній, що також доведено автором концепції, характеризує всі види діяльності будь-якої соціально-економічної системи, розглядає її складний і динамічний механізм функціонування та розвитку в умовах ризику. Джерело синергетичного ризику обумовлене взаємодією підпотенціалів економічної системи [5].

Синергетичний ризик економічної системи, в авторському розумінні, формується ризиками потенціалів кожної з підсистем, що входять до її складу. При цьому враховується ступінь впливу ризику потенціалу кожної підсистеми на синергетичний ризик усієї господарської системи. Кожній підсистемі відповідає свій ступінь впливу ризику потенціалу на синергетичний ризик усієї господарської системи. Об'єктом ризику є вся економічна система, а не окремі заходи, які згідно з планом можуть вплинути на її ефективність.

Відповідно до пропонованої моделі синергетичний ризик є не що інше, як сума ризиків підсистем, із яких складається цілісна економічна система. В даному випадку правильніше говорити не про синергетичний, а про синергічний ефект (синергію) ризиків різних підсистем. Будь-яка ЕС на всіх етапах свого існування характеризується потенціалом ефективності і потенціалом ризику. Синергетичний ефект характеризує всі види діяльності будь-якої соціально-економічної системи, розкриває її складний і динамічний механізм функціонування і розвитку в умовах ризику [6]. Така позиція означає, що синергетичність ЕС є джерелом синергетичного ризику.

Базуючись на проведеному аналізі визначень категорії *«загроза економічній безпеці держави»* та застосовуючи ідеї синергетичної концепції, визначено категорію «синергетична загроза економічній безпеці держави»: це кумулятивний вплив на систему економічної безпеки держави, що спричиняє взаємодію ризиків окремих елементів системи. Синергетична загроза обумовлена синергетичним ефектом системи економічної безпеки, вона якісно та кількісно пов'язана з ним. Нелінійна взаємодія ризиків, що притаманні окремим елементам системи, може продукувати якісні негативні зміни в національній економіці. Отже, синергетична загроза є негативним синергетичним ефектом. На нашу думку, поняття «синергетична загроза економічній безпеці держави» є реальною і перспективною економічною категорією.

Синергетичність системної дії економічних загроз вимагає аналізу запроваджуваних захисних механізмів. Активним механізмом забезпечення економічної безпеки є прогнозування рівня ризику, визначення його критичних (порогових) значень і утримання рівня ризику в допустимих межах конкретних соціально-економічних умов.

Зважаючи на виправданість такого підходу, слід визнати його недостатню ефективність у ситуаціях, коли динаміка ризиків зростає, наприклад, в допустимому діапазоні, не перетинаючи його граничних меж. За відсутності явних загроз економічній безпеці, тим не менше, стан економічної системи може суттєво погіршуватися, досягати форм стагнації через виникнення негативного синергетичного ефекту в сукупності загроз. Тому орієнтуватися виключно на граничні норми економічних показників (ризиків, загроз) недостатньо. Важливо передбачати і враховувати синергетичний ефект взаємовпливу різних загроз навіть тоді, коли вони перебувають у допустимих межах.

Це потребує наявності спеціального інструментарію, конкретних методів вимірювання ризику, його наслідків і заходів попередження, локалізації і комплексного, ефективного страхування у специфічних умовах кожної ЕС і зовнішньому середовищі. Ключовою тут постає проблема подальшого пошуку точних і обґрунтованих методів

визначення показників синергетичного ризику, їх впливу на кінцеві результати функціонування і розвитку ЕС [5].

Потребує розв'язання проблема вимірювання ризиків. Спочатку слід визначитися, що є мірою ризику в економіці. Найбільш поширеною мірою ризику слід вважати середньоквадратичне відхилення – додатний квадратний корінь з дисперсії: чим меншим є розсіювання (дисперсія) результату рішення, тим більше він передбачуваний (імовірнісний), тобто ризик є меншим. Якщо варіація (дисперсія) дорівнює нулю, то ризик повністю відсутній.

У практичній діяльності міру найчастіше становить прибуток. Причому прийняття рішення значною мірою залежить від ставлення до ризику особи, що приймає рішення. Суб'єктивне ставлення до ризику враховується і визначається кількісно в теорії Неймана – Моргенштерна.

Однак орієнтація на ступінь розсіювання або на прибуток не беруть до уваги найвпливовіше – синергетичний ефект, який є продуктом їх нелінійної взаємодії загроз і ризиків. Актуальним у зв'язку з цим видається подальше дослідження методології управління об'єктами і процесами в умовах ризику. Це вимагає вдосконалення оцінки ризику як складної і важливої категорії з позиції системного підходу, яка передбачає розгляд ризиків у масштабах всієї системи навіть у разі прийняття окремого рішення певного характеру (інвестиційного, організаційного, технічного тощо) [5].

Процедура вимірювання синергетичного ризику означає вимірювання синергетичного ефекту системи ризиків. І тут у науковому полі окреслилися різні точки зору. Одну з них сформулював російський дослідник А. Мясніков: «синергетичний ефект – це явище якісного, а не кількісного характеру, тому вимірювання синергетичного ефекту позбавлене смислу» [2]. Водночас учений додає: «неможливо виміряти синергетичний ефект, але можливо виміряти його кількісний вплив на той чи інший процес» [Там само].

Складовими механізми синергетичного ризику, на думку В. Плаксіна, можуть бути: кооперація факторів потенціалу ризику підсистем у конкретній господарській системі; врахування життєвого циклу системи, який відображає основні етапи життєвого циклу кінцевого продукту або його сукупностей та ін. [5].

Особливий науковий інтерес у проблемному полі застосування ідей синергетики в теорії національної економічної безпеки становить взаємодія системи економічних загроз і системи економічної безпеки. Перша становить складну динамічну систему причинно-наслідкових зв'язків. Економічні загрози можуть посилюватися та слабшати. Система складається з великої кількості контурів зворотних зв'язків, наявність яких може значно посилити результати реалізації будь-якої конк-

ретної економічної загрози та викликати синергетичну загрозу економічній безпеці держави.

В процесі теоретичного вивчення цього питання автором виокремлено дві альтернативні моделі взаємодії заявлених систем.

«Лінійно-адресна» модель. Базовою в сучасній економічній теорії і практиці є «лінійно-адресна» (множинно-точкова) модель взаємозв'язку системи економічних загроз і системи економічної безпеки. Її головна сутність реалізується через принцип: кожна загроза потребує відповідного економічного інструменту щодо її попередження і подолання. Це означає, що існує дві відносно автономні множини – множина загроз і множина економічних інструментів (механізмів), між якими встановлюється прямий лінійний зв'язок.

Лінійно-адресний підхід покладено в основу розробки моделі суперечливих зв'язків між елементами системи економічної безпеки та загрозами на рівні діяльності акціонерного товариства, яку пропонують вітчизняні дослідники І. Мігус і С. Лаптев [8]. Згідно з даною моделлю загрози розуміють як окремих елемент системи економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарської діяльності, що вступає у суперечливі зв'язки з іншими елементами системи. І хоча загрози й інструменти безпеки не розглядаються як автономні, ключовий момент зберігається: нейтралізацію впливу здійснювати адресно, за основними групами загроз.

У такому разі не береться до уваги ключова характеристика системи економічних загроз – її синергетичність, хоча така властивість є природною, об'єктивною, іманентною. Ігнорування синергетичності системи загроз проявляється в ігноруванні синергетичних ефектів, які є продуктом нелінійної взаємодії загроз різного типу. Внаслідок цього загострюється протиріччя між синергетичністю системи загроз і лінійним характером реагування на них з боку системи економічної безпеки. Економічні ризики створюють синергетичний ефект, а захисні економічні механізми – ні. На синергетичний ефект ризиків система економічної безпеки відповідає окремими, автономними інструментами. Однак, як підтверджують реалії сучасного економічного життя, сукупна дія інструментів економічної безпеки є безсилою перед синергетичною загрозою як акумуляцією загроз різного типу. Це свідчить про низьку (або недостатню) ефективність засобів подолання економічних загроз.

Оскільки синергетичний ефект загроз існує об'єктивно, то важливе завдання – забезпечення синергетичності системи економічної безпеки. Система економічної безпеки повинна бути налаштована на продукування синергетичних ефектів від впровадження економічних механізмів, що є умовою її ефективності.

Пов'язуючи ефективність системи економічної безпеки з існуванням синергетичної загрози, зроблено спробу розробити синергети-

чну модель взаємозв'язку системи загроз і системи економічної безпеки. Така модель базується на принципі взаємодії синергетичних ефектів загроз із синергетичними ефектами від упровадження захисних механізмів. Згідно з висунутою вимогою здійснюється перехід від адресного реагування до виокремлення зони взаємодії синергетичних ефектів – «зони синергетичного ефекту».

Природа формування такої зони пояснюється наступним чином. Кожна з даних систем формує власне «силове» поле, яке володіє певним потенціалом впливу на економічну систему. На перетині «сфери загроз» і «сфери безпеки» утворюється своєрідна «зона синергетичного ефекту» – простір, де формується синергетична загроза і генералізується система дій (рішень) щодо її подолання; концентруються «ефектотворні» і «ризикотворні» фактори у складній взаємодії між собою. Це є середовищем концентрації негативних синергетичних ефектів економічних загроз і позитивних синергетичних ефектів економічних рішень.

Функціонування економічної системи розглядається з позицій економічної синергетики як безперервний процес виникнення і розв'язання протиріч (конфліктів) між елементами економічної системи і системою загроз внутрішнього і зовнішнього характеру. Виходячи з такого розуміння, «зона синергетичного ефекту» найбільш точно характеризує реальний стан економіки як системи з точки зору співвідношення потужності загроз і відповідних економічних рішень як способів реагування. Таке співвідношення можна вважати мірою ефективності розвитку економічної системи.

Висновки. У глобалізованих умовах національна економіка як відкрита система функціонує в складному середовищі, яке характеризується нестабільністю і певною динамікою змін. Таке середовище вимагає швидкої адаптації, знань законів розвитку і врахування факторів невизначеності, нестійкості ринкового економічного середовища. Реально якісні і кількісні зміни зовнішніх і внутрішніх умов економічної діяльності створюють (породжують) загрози для національної економічної безпеки. Саме тому економічну безпеку держави слід досліджувати з позицій синергетичного підходу, який враховує складні нелінійні зв'язки всередині економічної системи.

Подальше дослідження проблем економічної безпеки держави пов'язано з вивченням синергетичних механізмів і синергетичних ефектів, розширенням понятійного апарату досліджуваної сфери категоріями синергетики.

1. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг; под ред. В.В. Лебедева, В.Н. Разжевайкина; пер. с англ. Н.В. Островская. – М.: Мир, 1999. – 335 с.

2. Мясников А.А. Синергетические эффекты в современной экономике: Введение в проблематику / А.А. Мясников. – М.: ЛЕНАНД, 2011. – 160 с.

3. Кузнецов Б.Л. Экономическая синергетика как методология экономического развития / Б.Л. Кузнецов // Экономическое возрождение России. – 2004. – № 2. – С. 38.

4. Кузнецов Б.Л. Гипотеза синергетического рынка в свете феноменологической теории фазовых переходов Л. Ландау / Б.Л. Кузнецов // Вопросы экономики. – 2005. – № 8. – С. 49.

5. Плаксин В.И. Методология механизма синергетического риска хозяйственных систем / В.И. Плаксин, О.В. Горбачева // Экономика Крыма. – 2008. – №25. – С. 28–33.

6. Плаксин В.И. Механизм синергетической эффективности хозяйствующих систем / В.И. Плаксин // Экономика Крыма. – 2006. – № 16. – С. 6–10.

7. Сухоруков А.І. Синергетичні аспекти забезпечення економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – № 2. – С. 23–36.

8. Мігус П.І. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання / П.І. Мігус, С.М. Лаптев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821>.

Остапчук Д.А. Формирование синергетической концепции экономической безопасности государства

Исследуются методологические основы экономической безопасности государства. Система национальной экономической безопасности анализируется с позиций нелинейности и сложности экономических процессов. Обосновывается необходимость расширения категориального аппарата экономической безопасности такими понятиями, как «синергетический риск», «синергетическая угроза», «синергетический эффект».

Ключевые слова: *система экономической безопасности государства, система экономических угроз, синергетическая экономика, синергетический эффект, синергетический риск, синергетическая угроза, зона синергетического эффекта.*

Ostapchuk D.O. Forming a synergetic concept of economic security of the state

The article researches methodological framework of economic security of the state. The system of national economic security is analyzed from the viewpoint of non-linearity and complexity of economic processes. The need to expand categorical system of economic security by such concepts as «synergistic risk», «synergistic threat», «synergistic effect» is grounded.

Key words: *system of economic security of the state, system of economic threat, synergetic economics, synergetic effect, synergetic risk, synergetic threat, zone of synergetic effect.*

Стаття надійшла 18 березня 2013 р.